

Zwroty adresatywne współczesnych kazań

I. Wstęp

W prowadzonych w ostatnim dziesięcioleciu XX w. badaniach nad językiem religijnym zwrócono uwagę na rzadkość formuł adresatywnych w tekstach kazań i homilii. Do przyczyn wychodzenia z użycia adresatywów zaliczono: „1. Drugoplanowe traktowanie zagadnień budowy i kompozycji tekstu kazania i homilii w opracowaniach homiletycznych. Przewaga czynników merytoryczno-osobowych nad formalno-kompozycyjnymi. 2. Dostosowanie do zaleceń wynikających z odnowy posoborowej. 3. Powszechne korzystanie, głównie wśród kapłanów młodszego pokolenia, z gotowych materiałów homiletycznych które, co zrozumiale, nie ograniczają tekstu określonym typem FA [form adresatywnych - S.W.]”¹.

Jak podkreślają homiletycy

Kazanie jest rzeczywistością złożoną. Wyróżnia się w nim dwie wzajemnie przenikające się płaszczyzny: teologiczną i antropologiczną. Kazanie w płaszczyźnie teologicznej jest słowem Bożym [podkr. - S.W.] a w płaszczyźnie antropologicznej mowa człowieka [podkr. - S.W.]. Obie te płaszczyzny wzajemnie się przenikają i od siebie zależą².

W kazaniach zachodzą określone zależności między słowem Bożym a słowem ludzkim, przy czym „[...] słowo ludzkie jest nośnikiem słowa Bożego, jego interpretatorem oraz środkiem komunikacji Boga i człowieka. Z tej racji winno być odpowiednio piękne, współczesne i poprawne”³. Ale nie tylko treść kazania.

¹ S. Koziała, A. *Spokuk, Fotmy adresatywne w języku współczesnych tekstów homiletycznych*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa i W. Śliwiński, Kraków 1994, s. 176.

² O. *Przyczyna W.*, *Słowo Boże i ludzkie w kazaniu. Charakterystyczne cechy kazania jako utworu mówionego*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa i W. Śliwiński, Kraków 1994, s. 164.

³ Tamże, s. 170.

jego piękno, współczesność i poprawność decyduje o skuteczności kaznodziei i odbiorze tekstu ze strony audytorium. Na odbiór kazania przez wiernych wpływa również kontekst sytuacyjny, fizyczny, kulturowy, a także zwerbalizowana zapowiedź. Dlatego należy przyjrzeć się współczesnym zwrotom adresatywnym inicjującym, czy też precyzując, zapowiadającym (poprzedzającym) „słowo Boże i mowę człowieka”. Tym bardziej że duchowni coraz częściej wracają do tych formuł⁴, że dostrzegają ich znaczenie w językowym sposobie integrowania społeczności wiernych. Zwroty adresatywne odgrywają bowiem ważną rolę w tworzeniu bezpośredniego kontaktu między nadawcą a odbiorcą w akcie komunikacji językowej - należą do tzw. perfonnatywów⁵.

W tym miejscu wyjaśniam, co rozumiem pod tytułowym pojęciem. Za zwrot adresatywny/formę adresatywną uznaję

te wszystkie wypowiedzi performatywne, które za pomocą wyrażen pronominalnych (np. TY/WY), nominalnych (np. imię i nazwisko) i atrybutów wnych (np. MÓJ, SZANOWNY) oraz ich potencjalnych kombinacji wytwarzają określony, społecznie wykształcony stopień i charakter dystansu między nadawcą i odbiorcą w bezpośrednim akcie komunikacji językowej⁶.

Należy dodać, że zwroty do odbiorcy stanowią integralną część skonwencjonalizowanych formuł o charakterze grzecznościowym⁷, a więc podporządkowują się zasadom etykiety językowej rozumianej jako „zbiór przyjętych w danej społeczności wzorów językowych zachowań grzecznościowych, zwyczajowo przyporządkowanych określonym sytuacjom pragmatycznym”⁸. Z tych też względów wpisują się w schemat komunikacyjny Jakobsona. W uproszczeniu wygląda on następująco: nadawca kieruje do odbiorcy przekaz, który odnosi się do pewnego desygnatu. Przekaz sformułowany jest według określonego kodu.

⁴ A. B. Lord, *O formule*, [w:] *Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, A. Mencwel, R. Sulima, wstęp i red. G. Godlewski, Warszawa 2003, s. 203-209.

⁵ E. Grodziński, *Wypowiedzi performatywne. Z aktualnych zagadnień filozofii języka*, Wrocław 1980.

⁶ E. Tomiczek, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983, s. 24-25.

⁷ Tamże, s. 21.

⁸ M. Marcjanik., *Etykieta językowa*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 281. Zob. także, te same, *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej*, [w:] *Język a kultura*, t. 6, *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 27-31.

do którego realizacji potrzebny jest kontakt, czyli psychiczny lub fizyczny kanał łączący współmówców⁹.

II. Cele badawcze

Za cel badawczy przyjmuję opis zwrotów adresatywnych stosowanych wspólnie przez duchownych przed kazaniem głoszonymi w czasie mszy św. w kościele rzymskokatolickim, określenie ich struktury i zasobu słownego, poziomu wariantowości, stopnia honoryfikatywności. Interesować mnie będą wreszcie funkcje pełnione przez te formuły, ich potencjał pragmatyczny i ekspresywny.

III. Podstawa materiałowa

Na podstawę materiałową składają się zwroty skierowane do wiernych przed wygłoszeniem kazań stanowiących ważną część liturgii mszy św. Obserwacji poddałem 50 kazań a dokładniej tyleż wycinków rzeczywistości komunikacyjnej: zdarzenia/wydarzenia komunikacyjnego¹⁰, w których mógł wystąpić adresatyw. Należy dodać, że nie przed każdym kazaniem duchowny użył zwrotu do odbiorcy. Dla uściślenia podaję, że kazania zostały wygłoszone w latach 2009-2010 w częstochowskich kościołach rzymskokatolickich: Podwyższenia Krzyża Świętego (ul. Rynek Wieluński 29), Matki Bożej Zwycięskiej (ul. Słowackiego 19/21), św. Barbary (ul. Barbary 51), Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa (al. Jana Pawła II 82).

⁹ R. Jakobson, Funkcje języka w aspekcie komunikacyjnym, [w:] *Gatunki mowy, t. 3, red. J. Bartmiński, Lublin 2004, s. 9-16, cyt. za: Poetyka w świetle językoznawstwa. Funkcje języka w aspekcie komunikacyjnym, „Pamiętnik Literacki”, 51, 1960, s. 431-473.*

¹⁰ Zdarzenie komunikacyjne ułożone w kontekście jest w ujęciach lingwistycznych równoważne z dyskursem, zob. np. S. Gajda, *Tekst/dyskurs oraz jego analiza i interpretacja*, [w:] M. Krauz, S. Gajda, red., *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu a inne metody badawcze*, Rzeszów 2005, s. 13; T. A. van Dijk, red., *Dyskurs jako struktura i proces*, przeł. G. Grochowski, red. nauk. wyd. poi. T. Dobrzyńska, wybór tekstów G. Grochowski, Warszawa 2001.

IV. Analiza materiału

Zanim przejdę do analizy materiału, odniosę się do pauzy¹¹ występującej między zwrotem adresatywnym a początkiem kazania. Użycie pauzy ma w wypadku tego zdarzenia komunikacyjnego związek z kontekstem (np. sytuacyjnym, fizykalnym, kulturowym), wynika z oficjalności sytuacji, w której kazanie jest wygłaszane. Pauza pełni tu funkcję delimitacyjną, jest sygnałem kończącym adresatyw. Cechuje ją znaczna długość w porównaniu z pauzami rozgraniczającymi jednostki zdaniowe w tekście kazania. Jest „milczącym”¹² łącznikiem, bezsłowną zapowiedzią „słowa Bożego i ludzkiej mowy”. Pauza stanowi w języku mówionym kazania „element wyczekiwania”. Z jednej strony oddziela zwrot adresatywny od tekstu kazania, z drugiej łączy ten zwrot z kazaniem poprzez moment wyczekiwania.

1. Zasób słowny i warianty strukturalne zwrotów adresatywnych

Już wstępny ogląd zwrotów adresatywnych pozwala zauważyć, że są to konstrukcje skierowane do odbiorcy zbiorowego, tzw. formy kolektywne¹³ o ustabilizowanym zasobie słownym. W wypadku zwrotów skierowanych do parafian wyrażeniami nominalnymi są np. *parafianie, chrześcijanie, dzieci, młodzież*, atrybutywnymi *drodzy, najmilsi, umiłowani*, a ich potencjalnymi kombinacjami np. *umiłowani parafianie, drogie dzieci*. Zasób słowny tych struktur jest - jak podkreśliłem wyżej - zdeterminowany oficjalnością sytuacji (miejscem, celem nawiązania kontaktu językowego, charakterem nadawcy i zbiorowego odbiorcy, zakresem tematycznym). W zasobie leksykalnym zwrotów adresatywnych występują z oczywistych względów leksemy z kręgu tematycznego WIARA, np. *Jezus Chrystus, Chrystus Odkupiciel, Pan nasz, wierni* itp. Spotykamy również formy skierowane do określonego kręgu odbiorców. Dlatego występują w tych strukturach wyrazy typu *dzieci, młodzież, chrześcijanie, parafianie* itp. Zwroty adresatywne mieszczą w swoim zasobie słownym także określenia o charakterze grzecznościowym, np. *drodzy, najmilsi, umiłowani, kochani* itp. Przykładowe,

¹¹ K. Rudek-Data, Pauza a przerwanie w wypowiedzi mówionej, [w:] Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa, cz. 1, „Prace Językoznawcze”, 1981, z. 70, s. 103-109.

¹² Na temat roli milczenia w komunikacji zob. S. Śniatkowski, Milczenie i pauza w gramatyce nadawcy i odbiorcy: ujęcie lingwoedukacyjne, Kraków 2002; J. Kowalew-ska-Dąbrowska, Gdy milczenie jest mową... - kilka uwag o pojęciu milczenia w języku potocznym i w poezji Jana Twardowskiego, „Poradnik Językowy”, 2002, z. 9, s. 24-38.

¹³ Szerzej na ten temat zob. M. Mycawka: Zwroty adresatywne w tekstach przemówień, [w:] Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej), red. Z. Kurzowa i W. Śliwiński, Kraków 1994, s. 160.

powszechnie stosowane formy adresatywne, mające charakter skonwencjonalizowanych zwrotów, obecne w warstwie językowej mszy św. to np. *Drodzy wierni, Umiłowani w Panu naszym, Najmilsi w Chrystusie, Kochani moi parafianie* itp.

Na uwagę zasługuje również struktura zwrotów adresatywnych. Są to konstrukcje kilkuskładnikowe, których ośrodkiem jest forma kolektywna lub pojedynczy rzeczownik z określeniami. Na podstawie zgromadzonego materiału można wyróżnić formę podstawowy *lir aa a i Siostry*, jej rozszerzenia - warianty z dodatkowymi określeniami oraz inne adresatywy rozszerzone - o różnym zasobie leksykalnym, wyrażające grzeczność skierowaną do odbiorcy zbiorowego. Oto klasyfikacja:

A. Adresatyw podstawowy = centrum kolektywne *Bracia i Siostry* Bardzo częstym zwrotem do odbiorcy wykorzystywanym przed tekstem kazania przez duchownego jest formuła kolektywna *Bracia i Siostry*. Zawarta w adresatywie koniunkcja i forma liczby mnogiej silnie podkreśla odniesienie do zbiorowości.

A. 1. Adresatyw podstawowy *Bracia i Siostry* rozszerzony Konstrukcja kolektywna *Bracia i Siostry* bywa rozwinięta o określniki ułożone propozycjonalnie lub postpozycjonalnie. Spotykamy takie warianty jak: A. 1.2. Wariant rozszerzony o przymiotnik w pozycji przed centrum, np. **Drodzy Bracia i Siostry!** (PUL)

Umiłowani Bracia i Siostry! (PazP)

Kochani Bracia i Siostry! (PJ)

A. 1.3. Wariant rozszerzony o wyrażenie przyimkowe lub grupę nominalną w pozycji po centrum, np.

Bracia i Siostry w **Bogu!** (PZDS)

Bracia i Siostry kościoła częstochowskiego! (PRK)

A. 1.4. Wariant rozszerzony obustronnie, np.

Kochani **Bracia i Siostry** w Chrystusie Panu! (PEW).

B. Adresatyw z centrum rzeczownikowym w liczbie mnogiej rozszerzony Podstawą zwrotów do odbiorcy są również inne niż wyróżniona konstrukcja kolektywna rzeczowniki w liczbie mnogiej rozwijane przez rozmaite określenia, np.

Umiłowani chrześcijanie (PF)

Kochani parafianie (PUL)

Drogi **dzieci** (PJ)

Moi drodzy **przyjaciele** (PSBiM)

Drodzy młodzi **przyjaciele** (PAzP)

Kochani moi **parafianie** (PZDS)

Chrześcijanie kocham (*PEW*)
Dzieci najmilsze (*PUL*).

C. Adresatyw z centrum substancywnym

Konstrukcja zwrotu adresatywnego może być także oparta na części mowy różnej od rzeczownika, ale używanej w jego funkcji, np.

Umiłowani w Panu naszym Jezusie Chrystusie (*PRK*)
Zgromadzeni tu w naszym kościele (*PF*)
Witam Obecnych na naszej Mszy św. (*PJ*)
Pozdrawiam Przybyłych na wspólną naszą modlitwę (*PAzP*)
Najmilsi drodzy Wierni (*PSBiM*).

2. Funkcje zwrotów adresatywnych

Po obserwacjach leksykalnych i strukturalnych przyjrzyć się, jakie funkcje pełnią zwroty adresatywne użyte przed wygłoszeniem kazania. Z racji roli, jaką odgrywają w komunikacji w ogóle¹⁴, zasługują na szczególną uwagę. Funkcja apelatywna zaznacza się w ten sposób, że mobilizuje audytorium do wsłuchania się w „słowo Boże”. Funkcja fatyczna jest ważna w tym znaczeniu, że podtrzymuje kontakt między duchownym a wiernymi w czasie trwania mszy św. Najsilniej ujawnia się funkcja pragmatyczna i ekspresywna. Na nich skupię swoją uwagę. Funkcja pragmatyczna przejawia się w ten sposób, że zwroty adresatywne przede wszystkim zmniejszają dystans między kaznodzieją a wiernymi, osłabiają oficjalność kontaktu, szczególnie kolektyw *Bracia i Siostry*, np. *Kochani Bracia i Siostry!* oraz inne, typu *Umiłowani w Panu naszym Jezusie Chrystusie*. Zwroty adresatywne służą wyrażaniu szacunku i zaznaczaniu więzi, jaka łączy kaznodzieję z audytorium, np. *Kochani chrześcijanie, Drodzy młodzi przyjaciele*. Formy tego typu wyraźnie amplifikują słuchającą kazania zbiorowość. Ale również fratemizują. Poziom poufalości podnoszą adresatywy rozszerzone o przymiotnik, np. *drogi: Drodzy parafianie, kochany: Kochani Bracia i Siostry*. Szczególnym przykładem „bratania” się kaznodziei z wiernymi jest skierowany do dorosłego audytorium zwrot *Dzieci najmilsze*. Użył go ksiądz starszego pokolenia, zapewne z dodatkową intencją wskazania na swoją rolę jako „ojca” wspólnoty. Bardzo silną więź wyrażają te konstrukcje, w których zasobie leksykalnym pojawia się zaimek *mój*. Formy tego typu można uznać za szczególnie poufale, np. *Moi drodzy przyjaciele, Kochani moi parafianie*. Zwroty adresatywne są ponadto wykładnikami wspólnotowości i tożsamości zbiorowej, np. *Po*

¹⁴ *Funkcje zwrotów adresatywnych używanych w polszczyźnie szeroko omawia K. Ożóg, Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa), Warszawa - Kraków 1990.*

zdrowi mi Przybyłych na wspólną naszą modlitwę. Pełnią też funkcję precyzującą zbiorowość. Forma zwrotowa z nominantem *wierni*: *Najmilsi drodzy Wierni* ogólnie określa społeczność zgromadzoną w kościele i odróżnia od innych zbiorowości. Spotykamy też inne formy, np. *Kochani parafianie, Chrześcijanie kochani*. Funkcja podkreślenia wspólnotowości i precyzowania może być też wzmocniona funkcją lokalizującą, np. *Bracia i Siostry kościoła częstochowskiego, Zgromadzeni tu w naszym kościele*. Z funkcją precyzowania jest związane nie tylko lokalizowanie, ale też strukturyzowanie wspólnoty, wprowadzanie w niej rozróżnień przez wyznaczanie - bardzo subtelne - pewnych poziomów honory - fikatywności. Honoryfikatywność układa się na omawianym wycinku komunikacyjnej rzeczywistości według klucza: *chrześcijanin -parafianin -przyjaciel*. Oto przykłady: *Chrześcijanie kochani, Umiłowani parafianie, Drodzy przyjaciele*. Zwroty adresatywne pełnią też funkcję uobecniającą, podkreślającą aktualność sytuacji komunikacyjnej, np. *Witam Obecnych na naszej mszy św., Zgromadzeni tu w naszym kościele, Pozdrawiam przybyłych na wspólną naszą modlitwę*.

W badanym materiale silnie zaznacza się także funkcja ekspresywna. Poddane analizie zwroty adresatywne są przykładem wyrażania „pozytywnych uczuć” wobec adresata. W tym miejscu odwołam się do „skryptu kulturowego” Anny Wierzbickiej¹⁵. Jak zauważa badaczka „[...] polski dyskurs ceni szczególnie „dobre uczucia” skierowane wobec adresata”¹⁶ i dodaje:

„To ciepło w stosunkach międzyludzkich wiąże się z następującym „skrytem kulturowym”, który znajduje odbicie w polskiej komunikacji językowej i pozajęzykowej: czuję coś dobrego wobec ciebie, z tego powodu kiedy mówię coś do ciebie, chciałbym coś dobrego dla ciebie zrobić”¹⁷.

To „czucie czegoś dobrego” do odbiorcy wyraża się w użyciu zwrotów adresatywnych. Silny ładunek emocjonalny, podkreślenie emocjonalnie pozytywnego nastawienia do zbiorowości jest obecne w każdym z przytaczanych przykładów. W tym miejscu podam tylko niektóre z nich, np. *Umiłowani w Panu naszym Jezusie Chrystusie, Kochani parafianie, Moi drodzy przyjaciele, Najmilsi drodzy Wierni*.

¹⁵ A. Wierzbicka, *Emocje. Język i „skrypty kulturowe”*, [w:] tejsze, *Język - umysł - kultura*, red. J. Bartmiński, Warszawa 1999, s. 163-189.

¹⁶ Tamże, s. 166. Zob. także A. Wierzbicka, *Semantyka zwrotów grzecznościowych, [w.] Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, A. Mencwel, R. Sulima, wstęp i red. G. Godlewski, Warszawa 2003, s. 90-98.

¹⁷ Tamże, s. 166-167.

Zwroty adresatywne są językowymi dowodami kulturowych postaw wobec emocji; „Emocje i kultura są ze sobą nierozzerwalnie związane”¹⁸.

V. Zakończenie

Zwroty adresatywne są doskonałym źródłem wiedzy o charakterze relacji panujących między kaznodzieją a wiernymi i w ogóle panujących w społeczności wiernych w danej parafii. Minimalizują dystans między kaznodzieją a odbiorcami jego słów, przyjmują często charakter poufały, wyrażają przyjacielskie nastawienie duchownego, aby podkreślić przynależność uczestników Mszy św. do społeczności parafialnej lub wspólność przekonań - oddanie Bogu. Są to konstrukcje spetryfikowane. Należy zaznaczyć, że wiązanie formuły do odbiorcy z tekstem kazania nie jest regułą. Na 50 wysłuchanych kazań zwroty adresatywne wystąpiły tylko przed 34 z nich. Kolektywne zwroty adresatywne spotykamy także niekiedy w kazaniach publikowanych, np.

Siostry i bracia, „ku wolności wyswobodził nas Chrystus” - mówił do nas św. Paweł w dzisiejszym drugim czytaniu. Ku wolności! Wielkie słowo- „WOLNOŚĆ...”.

BiblKaz 1998, nr 5-6, s. 300¹⁹.

Częściej są używane na początku przemówień wygłaszanych przez księży z okazji różnych uroczystości religijnych. Wówczas występują tylko na początku tekstu, ale i w jego części środkowej, np. w przemówieniach Jana Pawła II:

Szanowny Panie Prezydencie Rzeczypospolitej Polskiej, Drogi Księżę
Kardynale metropolito Wrocławski, [...].
Tak oto znowu staję pośród was jako pielgrzym, drodzy Bracia i Siostry,
synowie naszej wspólnej matki Ojczyzny.

JanPrzem 1997, s. 7²⁰.

Na zakończenie należy podkreślić, że mimo liberalizacji języka, a przez to „rozmycia” zasad grzeczności we współczesnych czasach, etykieta językowa nadal obowiązuje w przestrzeni *sacrum* i pełni istotne funkcje komunikacyjne.

¹⁸ Tamże, s. 189.

¹⁹ Cytuję za: A. Majkowska, G. Majkowski, O formach zwracania się do odbiorcy w języku współczesnych kazań (na podstawie kazań wygłoszonych w częstochowskich parafiach rzvmskokatolickich w latach 2002-2004), „Ziemia Częstochowska”, t. 32, 2005, s. 262’

²⁰ Cytuję za: Tamże.

Wykaz źródeł w układzie alfabetycznym ich skrótów

- BiblKaz - *Biblioteka Kaznodziejska*. Miesięcznik homiletyczny, nr 5-6 (maj - czerwiec), Poznań 1998.
JanPrzem - Jan Paweł II w Polsce. 31 maja 1997-10 czerwca 1997.
 Przemówienia, homilie, *Kraków 1997*.
- PazP* - Parafia rzymskokatolicka św. Antoniego z Padwy.
PEW - Parafia rzymskokatolicka św. Elżbiety Węgierskiej.
PF - Parafia rzymskokatolicka św. Floriana.
PJ - Parafia rzymskokatolicka św. Józefa.
PRK - Parafia rzymskokatolicka św. Rafała Kalinowskiego.
PSBiM - Parafia rzymskokatolicka św. Stanisława Biskupa i Męczennika.
PUL - Parafia rzymskokatolicka św. Urszuli Ledóchowskiej.
PZDŚ - Parafia rzymskokatolicka Zesłania Ducha Świętego.

Returns to the recipient in modern sermons

One of the ways to communicate with the faithful priests is to use phrases to the recipient. They are addressed to the recipient constructs a collective, so-called collective forms. There are a collective formula *Bracia i siostry* extended the adjective phrases formula *Kochani parafianie* with the base nouns, for example *Drodzy Bracia i Siostry* the substantive basis for example *Zgromadzeni tu w naszym Kościele*. Returns to the recipient act as apelatywną, phatic, pragmatic and expressive. First of all, reveals a pragmatic function. Involves, inter alia, that the phrases to the recipient reduce the distance between the preacher and faithful, for example *Kochani Bracia i Siostry*. Serve reconciliation and amplification auditorium, for example *Drodzy parafianie*. Expressive function is to positive feelings towards the faithful, for example *Najmilsi drodzy wierni*. Despite the liberalization of the language of the ruling today in the application of rules of courtesy, the label language is still in force in the space of the sacred and the positive impact on the ethics of public life.

